

Владан Бајчеџа

Институт за књижевност и уметност, Београд
bajcet@yahoo.com

„СВИЈЕЋА НА ДНУ МОРА“ – ПОВОДОМ ЈЕДНЕ ИМПРЕСИЈЕ ПРЕД „ПЛАВОМ ГРОБНИЦОМ“ МИЛУТИНА БОЈИЋА^{1*}

Сажетак: У раду се на примјеру једног неформалног усменог исказа о „Плавој гробници“ Милутина Бојића покушавају испитати могућности импресионистичке критике, као приступа књижевном дјелу који је у свим доменима метатекстуалних разматрања о (тумачењу) књижевности готово сасвим изгубио интерпретативни кредибилитет. Полазећи од наизглед чисто емоционалне реакције на „Плаву гробницу“ анализира се Бојићева амблемска пјесма у свијетлу могућих конотација које тај исказ сажима, односно призива. Питање је: може ли критички импресионизам пружити нов аналитички потенцијал у случајевима када се чини да је (поетски) текст херменеутички готово сасвим исцрпљен.

Кључне ријечи: импресионистичка критика, „Плава гробница“, опело, погреб, свијећа, море, подсвијест.

За књижевно-научни приступ је увијек препоручљивом уклањању од наглашено личних утисака, или приватних доживљаја поводом и у вези са својим предметом, који се неријетко претварају у неодговорни псеудолитерарни егзибиционизам – у одређеним околностима сврсисходно направити уступак. На

1 Рад је настао у оквиру пројекта „Културолошке књижевне теорије и српска књижевна критика“ (178013), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

који начин се завјетно строгог интерпретатора обреченог на 'објективност' анализе дотакло дјело, односно тој објективности субверзивније: шта је 'доживио' што би могло бити у било каквој, херменеутички потенцијално продуктивној релацији према предмету испитивања – екстраваганција је која, са разумљивим разлозима, буди зазор и отпор сцијентистички амбициозне академске критике. Ипак, појединим ванкњижевним или, прецизније, вантекстуалним запажањима везаним за конкретна литерарна дјела потребно је и пожељно омогућити приступ у научни говор не зарад самољубивог кријумчарења биографских цртица, или из болећиве жеље да се од нестајања сачува срећно изговорена ријеч, већ стога што књижевни дијалози понекад подстакну на продуктивне критичке и метакритичке разраде. Управо тако било је у једном случају који се непосредно односи на „Плаву гробницу“ Милутина Бојића.

Негдје током студентских дана аутор ових редова је, у разговору са пријатељем, тада слушаоцем предавања на психологији, у за то животно доба карактеристичној самоувјерености расправљао о 'пјесничким стварима', полазећи, природно, од заједничких лирских симпатија. „Плава гробница“ била је међу убједљиво најчешћим темама тих младалачки занесених усмено-критичких промишљања. У њима се изрицало највише властитих импресија, затим претенциозних и насумичних микроанализа и исто тако патетичних идентификација с опјеваним врхунцем националне трагедије Првог свјетског рата. Нека врста епилога тих разговора дошла је после слушања звучног записа једног упечатљивог рецитовања Бојићеве пјесме, за сада неутврђеног ауторства, након чега је пријатељ, тоном катарзичне афирмације, изговорио: „Као да је неко запалио свијећу на дну мора.“ Тај инвентивни, језгровити коментар „Плаве гробнице“ – као некакво атомизирано разумијевање, или особен смисаони ехо Бојићевог највишег пјесничког домета – у својој семантичкој густини антиципира, односно кондензује извјесна његова

значања. Евоцирајући данас ту реченицу наметнуло се питање: Да ли једна сугестивна импресија, макар била садржана у само једној сентенци, представља тек егзалтирани одјек уочене умјетничке вриједности, или се у њој, конвенционалном сликовитошћу говорећи, налази сабијена анализа која се може дедуктивно извести. Сажето: Да ли би наведена реченица могла представљати сублимат естетичко-духовних импликација „Плаве гробнице“?

Репрезентативни узорци умјетнички најузвишене поезије готово увијек су добра прилика да се на њима, а превасходно у њихову корист, испитају могућности критичког говора. Врхунце једног националног пјесништва изнова треба, како се то углавном и чини, подвргавати различитим интерпретативним захватима. Симпатизери неке иманентне књижевнотеоријске партије неће у таквим случајевима окретати главу од каквог корисног податка застарјелих позитивиста, као што ће се поштоваоци контекста обрадовати сваком продуктивном сазнању филолога занесених математичким аспирацијама. Ипак, чини се да би и једни и други пред неким, свеједно у којој мјери подстицајним читалачким утиском, упутили само куртоазни осмјех ведром ентузијазму импресионистички надахнутог реципијента. Одавно проказана стваралачко-критичка метода посједује у одређеном степену, као и већина других приступа књижевном дјелу, свој сазнајни потенцијал. Стога импресионистичкој критици, која се, неправедно, у најразличитијим књижевнотеоријским дискурсима помиње са пејоративним призвуком, треба пружити прилику у поводу овако значајног књижевног текста какав „Плава гробница“ несумњиво јесте. Утолико прије што је наведена реченица својеврсна матична ћелија те врсте говора о књижевности.

Полазећи од граматичког карактера наведеног исказа уочава се да је то поредбена зависна реченица, којој би, према основним претпоставкама, биле иманентне бар двије премисе: (1) да чини нераскидиву цјелину са претходно изреченим, и (2) да пред-

ставља компаративну надопуну која фигуративно преосмишљује оно што је непосредно изговорено. Стилистички посматрано, тој реченици инхерентна је идеја о њеној семантичкој хомологији са „Плавом гробницом“, упркос драстичној несразмјери у погледу обима те двије у везу доведене језичке структуре. Будући да је понуђен став о могућности извјесне (усмено)критичке релевантности 'другог члана' овога поређења, пожељно је указати на у њему имплицитне значењске слојеве „Плаве гробнице“, и начин на који су они, свеједно да ли са предумишљајем или без предумишљаја, у њега уграђени.

Синтаксичка анализа заобилази везнички спој „као да“ и субјекат реченице детектује у неодређеној замјеници „неко“. Мада је у рецепцијском хоризонту сасвим познато и прихваћено да се пјесма односи на конкретан историјски догађај – сахрањивање неколико хиљада српских војника у Јонском мору крај острва Видо – и да о томе страдању лично свједочи сам пјесник, Милутин Бојић – маргинализована је чињеница, која није без значаја по увиђање одређених умјетничких ефеката пјесме: да „ни на једном месту није именована ни нација, ни конкретизовано време или место, нити је изложено унутаристоријско објашњење догађаја о коме је реч“ (Ранчић 2014: 15). За разлику од готово свих значајних књижевних транспозиција претежније, епске историје српског народа, „Плава гробница“ је једно од ријетких, уколико не и једино велико остварење у корпусу националне књижевности које, у строго иманентно-интерпретативној визури посматрано, заправо не говори о чему конкретно пјева, па посљедично ни ко је лирски субјект пјевања. У том смислу, неодређена замјеница „неко“ потпуно је прикладна говорном појединству „Плаве гробнице“ и може се прихватити као њој критички подударна. И ту није ријеч о априорној вриједносној квалификацији једног или другог пјесничког третмана национално-историјске тематике, већ о умјетничкој истанчаности у њеноме обликовању. Ефикасност Бојићевог прешуткивања конкретног повода настанка пјесме

предочава се у једној прикривеној, и утолико суптил-нијој и естетски дјелотворнијој алузији, посредством које Бојић, у виду особеног омажа, евоцира и на извјестан начин свом тексту мелодијски подастире познатију пјесму посвећену истом историјском догађају – исписницу његове „Плаве гробнице“ – чији се наслов налази у стиху: „Јер, тамо далеко, поприште се зари“. Тим стихом Бојић је призвао музичку атмосферу пјесме „Тамо далеко“, данас сасвим оправдано незаобилазну пратњу већине усмених интерпретација „Плаве гробнице“.

Предикат и објекат реченице „запалио је свијећу“ односе се на радњу која би без сувишних објашњења разумљиво могла стајати као метафорички корелатив 'жанра' Бојићеве пјесме, с обзиром на то да се у њој више пута отворено упућује на пјевање које прати посмртни обредни чин: „опело гордо држим“, „на гробу браће моје“, „да мирис тамјана и дах праха здружим“. Тај средишњи сегмент анализираних 'мини-критике' у најфинијем је дослуху са заповијешћу: „буктиње нек утрну“, чиме се грандиозност војних почаста своди на најинтимнији израз жалости за ближњим. Бојићево виђење колективне пропасти лирски је формулисано као смрт појединца: „за огромног *мрца*“, „велика *душа* покојника лута“ (подв. В. Б.). (Уколико је у другом случају у питању генитив множине од именице „покојник“, несумњиво је, с обзиром на једину именице „душа“, да је Бојић општу смрт стопио у један трансцендентни ентитет.) Мотивски резонирајући и са стихом наведеним на крају претходног пасуса, тачније с озареним поприштем, запаљена свијећа симболизује извјесно унутрашње јединство „Плаве гробнице“, на које анализирани исказ и својом сведеном формом указује.

Међутим, кључни сегмент критичког учинка постигнутог разматраном реченицом чини алогички, надреални потенцијал отворен прилошком одредбом за мјесто: „на дну мора“. Просјечна маштовитост могла је „Плаву гробницу“ назвати „лирском воштаницом за пострадале“, или сличним варијацијама

на тему, али тек је овај оксиморонски потез дотакао ону, за свако неприкосновено пјесничко дјело карактеристичну заумну дубину, која се изнова слуги, чију архетипску радијацију непрестано осјећамо, узалуд покушавајући да себи рационално објаснимо магнетичност на тај начин одуховљеног језика.

Тек речено да та свијећа гори *на дну мора* прибавља наведеном исказу херменеутичку далекосежност, а његовој анализи сигурнију одбрану од потенцијалног подозрења према интерпретативној екстраваганцији. Имагинирање садржаја назначене реченице активира оне дијелове свијести реципијента који надилазе његов рационални опсег. У томе је капацитет њене сагласности са појединим, наоко тек декоративним дијеловима пјесме, а заправо, можда и њеним значењским језгрима: „То је храм тајанства и гробница тужна / за огромног мрца, к’о наш ум бескрајна.“ Храм јесте мјесто гдје се пале свијеће, а будући да је овај назван храмом тајанства, он отуда представља један нестварни, боље рећи надстварни сакрални простор, у коме је једино и могуће извести опело каквим га пјесник осмишљује и како га његов критичар-импресиониста консеквентно домишља. Мистериозност тога лирског хронотопа добија посебан квалитет када му се поређењем одреди обим: „к’о наш ум бескрајна“. Читаоцу тада постаје јасно да је право почивалиште пострадалих колективно памћење, а не подводна „гробница тужна“, која не само што их не може удостојити макар и посмртног обиљежја, већ ће поспјешити њихову физичку трошност и скори заборав. Свијећа на дну мора указује се у могућим разрадама као сублимно оцртан подводни светионик у тамни подсвијести, чега је мрак морских дубина прастари симбол.

Пјесник у својим компарацијама продужава у назначеном смјеру, па за ту гробницу каже да је „Мрачна као савест, хладна и очајна“. На овоме мјесту треба застати и примјетити да се у „Плавој гробници“ уму приписује безграничност, а савјест се, као дио тога ума, смијешта у његове опскурне нивое. Један амби-

валентни метафизички оптимизам који пострадалим душама признаје некакву неизвјесну, тек sluћenu загробну егзистенцију, у уму преживјелих поетски истражује простор за постојанију вјечност жртвованих сународника. И то је тренутак када се Бојићева пјесма распознаје као далеки узмак клишетираном декламаторству пригодног патриотизма. Малу, али не у таквој мјери битну разлику у вриједности „Плаве гробнице“ спрам осталог родољубивог пјесништва српске модерне чини Бојићево савладавање језичке баријере, вазда испријечене између (под)свијести и стварности, коју само поезија тога ранга у сразмјерно ријетким временским размацама отвара. Његов лирски субјект могао би се замислити на прилику травестираног Диогена који умјесто уз цинични подсмјех, са трагичким патосом тумара кроз проглашени, или предосјећани мрак човјекове савјести.

Фактичка неизводљивост онога што означава реченица на којој почива овај прилог историји критичке анализе „Плаве гробнице“ том својом, рекли бисмо, суштином, потцртава један од основних напора пјесме. Бојић са несмањеном деликатношћу, виђеном у већини претходно описаних примјера, изражава немирење са природним поретком у коме је догођена страхаота могућа. У одређеним моментима као да постаје мање важна сама чињеница једном свакако неизбјежне смрти, а трагичнијим се указује одузето достојанство освећења жртве традиционалним погребом. Ако се пажљивије ослушне дистих „Зато гроб тај лежи у таласа сенци / Измеђ’ недра земље и небеског свода“, може се чути да Бојић посредством синтагме „у таласа сенци“ једном дирљивом музикалношћу метафоре призива пејзаж гробним обиљежјем индивидуализоване смрти испод покровитељски наднесене гране дрвета. Између недра земље и небеског свода, као растојању одређеном за гроб на њиховој средокраћји, углавио се притисак праелемента који пјесник, у недомашеном Мојсијевом подвигу, тежи разагнати. Али, „Плава гробница“ није извођење једног народа у обећану земљу, већ његових мртвих пред

лице човјечанства и на видјело Бога. Стравичност анонимне смрти претпостављена је неумитном проласку времена у његовим најкрупнијим корацима: „Јер проћи ће многа столећа к'о пена / што пролази умре *без знака*“ (подв. В. Б.). Бојићево лирско опело уједињује у себи антички трагизам ускраћења сахране са библијском епопејом прогоњеног народа, а у свему томе садржана је свијест чувана у традицији националног родољубивог пјесништва о гробовима као поузданим духовним оријентирима долазећих покољења (П. П. Његош, Ј. Ј. Змај...).

Бојићево поимање оностраности налази у „Плавој гробници“ оригинално поетско уобличење. Мада је оно у фундаментално хришћанској оптици, има у њему и античких наноса и старозавјетне мистике, али не би било погрешно рећи да се око тих конститутивних религијских парадигми формира једна еминентно пантеистичка поетска визија. Пјесник на више мјеста слушаоцу скреће пажњу на побожну стишаност природе: у првом дескриптивном стиху изречено је да „шкољке сан уморан хвата“, у сљедећој строфи упозорава се да „море мили“; затим, гробница је „тиха као поноћ врх острвља јужна“, а каже се да „ваздухом игра чудна пантомина“. Природа 'препознаје' светост на томе мјесту згуснуте смрти и затечене позива на скрушеност, сигнаlima које је пјесник способен да протумачи.

Пламен свијеће симболички сажима у себи још један семантички ниво „Плаве гробнице“, резервисан за подразумијевајући аспект патриотске поезије, који се односи на снажење борбеног морала. У једанаестој строфи анализирана критичка опаска свој смисао неминовно преусмјерава ка типској метафори 'чувања пламена', са значењем преузимања врхунског етичког подвига жртве за другога:

Јер хоћу да влада бескрајна тишина
И да мртви чују хук борбене лаве,
Како врућим кључем крв пенуша њина
У деци што кликћу под окриљем славе.

Савлађујући један од тежих задатака жанра, будући да се о њега најлакше сапиње и пада у патетичну родољубиву педагогику, Бојић је пронашао крајње ефектан паралелизам у симболици ватре везане за земљу (лава), са једне, и крви мртвих (врући кључ), са друге стране, прикладан остатку пјесме. Уопште узев, умјетничка успјелост „Плаве гробнице“ знатним дијелом дугује смисаоној усаглашености стихова, досљедно прожетих јасном идејом и градираном сликовитошћу. На тај начин постигнута вриједносна уједначеност ове не тако кратке пјесме чини да и данас збуњује антологичарски гест Зорана Мишића, који ју је прекројену (да се уздржимо од јаче ријечи) унио у свој ауторитативни избор, записавши уз то непријатно хладан суд: „Ако јој се опишу неколико строфа неприхватљиве баналности, 'Плава гробница' остаје пример химничне поезије остварене у свечаном и реторичном стилу“ (Мишић 1956: 164). Чини се да поједине ововременске обазривости при помињању Бојићеве кључне пјесме газе стазом Мишићеве неодмјерене строгиости, а вјероватно и паралелним трагом изузимања „Плаве гробнице“ из *Антологије српској њесништвa* Миодрага Павловића, одакле се без устезања и уз много разлога може и треба скренути (Павловић 1964).

Истина, Павловићев однос према Бојићу далеко је сложенији и речено захтијева нијансирање. Павловић ће у другој прилици, равно десет година након своје антологије, изразито похвално писати о Бојићевом патриотском пјесништву, нарочито његовој поетичкој и артистичкој напредности спрам осталих пјесника српског модернизма.² Павловић је

2 Павловић истиче преовлађујућу артифицијелност предбојићевске родољубиве поезије, предупређујући и једно од полазишних становишта овог рада, да Бојић крајње интимно, могло би се рећи готово као породичну трагедију, проживљава историјску националну катастрофу: „Патриотска поезија, која је традиционална и веома јака струја нашег песништва, била је најчешће претерана, романтична и пригодна пре Бојића, апстрактна (Дучић), декоративна (Ракић) или декламаторска у време Бојића. Једну нову врлину у ову област уноси Бојић, која га чини прворазредно зна-

дао и неколико зналачких запажања о „Плавој гробници“, на која се складно надовезује и средишња нит до сада понуђених увида. Наиме, он проницљиво открива могући подстицај (или барем пандан, уколико не директан узор Бојићевом лирском реквијему) у једном сонету Јована Дучића:

Не знамо да ли је раније на то скретана пажња, али нама се чини извесно да је у конципирању читаве ове песме Бојић био подстакнут једним местом из Дучићевих „Јадранских сонета“. У питању су две терцине првог сонета из „Јадранских сонета“, које гласе: „Мир, тишина смрти... Али испод мора / Често к'о да чујем глас далеког хора, / Тајанственог, страшног, у дугој тишини. // То се буде гробља под широком / водом! / Почиње опело, ноћ под црним сводом / Шуми псалме, палећ свеће у висини“ (Павловић 1974: 240).

Премда другачији од „Плаве гробнице“ у својој унеколико импресионистичкој форми, као и по неправилнијем и мање свечаном ритму, Дучићев сонет у носећим мотивима садржи дио онога што чини језгро Бојићеве пјесме. Бојић је могао читати Дучићеве „Јадранске сонете“ и Павловићева претпоставка је критички, колико и књижевноисториографски дубоко основана. За нашу анализу посебно је интересантан посљедњи стих Павловићевог навода из Дучића, гдје се уочава метафоричко знамење „Плаве гробнице“, чији се импресионистичко-критички потенцијал у овој студији покушава испитати. Уколико се прихвати Павловићева хипотеза, за шта постоји чврсто утемељење, могло би се рећи да „свијећа на дну мора“ представља једну критичку слутњу поетске генезе „Плаве гробнице“ – својеврстан продор у 'подсвијест' Бојићеве пјесме која, како се видјело, и сама истражује у тим областима човјековог духа. (Аутор реченице могао је познавати и подразумевати Дучића, али

чајним: он има развијену историјску свест, њему је историјска логика догађаја и мишљења блиска. И он зна да је историја, чак и кад је предмет песништва, опипљива, конкретна, актуелна, мада на све стране нитима повезана ствар“ (Павловић 1974: 238).

и немати га у примисли.) Изван сваке склоности ка интерпретаторским мистификацијама, упадљива коинциденција наметнула се као тачка на којој се идентификује Бојићево превладавање романтичарских и модернистичких окошталости родољубиве поезије у српском пјесништву прије „Плаве гробнице“.

* * *

Исцрпљујући, за сада, напор да се „Плава гробница“ изнова промисли у свјетлу једне интересантне импресије, настале у спонтаности усменог разговора о поезији, али својом упечатљивошћу и подстицајношћу одређене за поузданију трајност од анегдотског преношења, показало се да и један привидно необавезни утисак поводом неког дјела у себи може садржати импулс за скрупулознију критичку анализу. Адекватна импресија, такорећи, проналази књижевном дјелу својеврсну критичку шифру помоћу које је могуће испитати функционалност композиционих односа његових дијелова и цјелине, у семантичком као и у структурном погледу. Импресија, уколико је погођена, даје једну формулу херменеутичком преосмишљавању (поетских) књижевних текстова, за које се могло чинити да су одавно премјерени поузданом научном методологијом, увијек способном, као и у случају већине хуманистичких дисциплина, да обухвати само неке аспекте форми датих људском духу.

Литература

- Мишић 1956: Зоран Мишић, *Анџолоџија српске поезије*, Нови Сад: Матица српска.
- Павловић 1964: Миодраг Павловић, *Анџолоџија српској њесништва*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Павловић 1974: Миодраг Павловић, „Милутин Бојић“, у: *Милуџин Бојић*. Избор и предговор Иван В. Лалић, Београд: Народна књига.
- Ранчић 2014: Дуња Ранчић, „Конципирање нације у 'Плавој гробници' Милутина Бојића“, *Свети речи*, 37–38, Београд: Друштво за српски језик и књижевност.

Vladan Bajčeta

“A CANDLE ON THE BOTTOM OF THE SEA” –
PROMPTED BY AN IMPRESSION IN FRONT OF
“THE BLUE TOMB” BY MILUTIN BOJIĆ

Summary

Taking the example of an informal oral statement on Milutin Bojić's poem “The Blue Tomb”, the paper attempts to examine the potential of the impressionist critique as an approach to a literary work which has almost completely lost its interpretative credibility in all domains of metatextual considerations on (the interpretation of) literature. Starting from a seemingly purely emotional reaction to “The Blue Tomb”, we analyze Bojić's emblematic poem in the light of the possible connotations summed up or evoked by this statement. The question is whether the critical impressionism can offer a new analytical potential in cases when the (poetic) text seems to be hermeneutically exhausted.